

البومۃ

Ali Zaeri, "The Contemporary Persian Novel in the Arab World," *Iran Nameh*, 27:2-3 (2012), 56-64.

فرگرد پژوهش

ایران شناسی در
جهان عرب:
جایگاه رمان معاصر فارسی
در جهان عرب

علی زائری

دکترای ادبیات تطبیقی (فارسی و عربی) - دانشگاه اردن

Ali Zaeri

zaerivand@gmail.com

محمود
مکان

صادق
هدایت

البومۃ العمیاء

علی زائری (ز. ۱۹۸۳) دکترای ادبیات تطبیقی را از دانشگاه اردن دریافت کرد و پایان نامه‌اش را دربارهٔ تصویر غرب در رمان‌های ایرانی و عربی نوشت. زائری داستان‌های سگ ولگرد صادق هدایت، آینه محمود دولت‌آبادی، بچه مردم جلال آل احمد، ماهی سیاه کوچولو صمد بهرنگی، و فارسی شکر است محمدعلی جمال‌زاده را به عربی ترجمه و در نشریاتی چون افکار به چاپ رسانده است.

ISSN 0892-4147 print/ISSN 2159-421X online/2012/27.2-3/56-64.

المعبياء

فصیح
اسماعیل
آلام سبناوش

سریافی غیبی

دولت آبادی

سلوج الخلی

زین العابدین المرآغه ای

بیاضت نامه

إبراهیم بک

مسئله ایران شناسی و به طور خاص زبان و ادبیات فارسی در جهان عرب، از اواسط قرن بیستم میلادی با تأسیس گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه عین شمس مصر آغاز شده و رفته رفته بسیاری از دانشگاه‌های دیگر عربی با وارد کردن رشته‌های مرتبط با ایران، به این موضوع اهتمام بیشتری ورزیدند. بسیاری از اعراب جهت تحصیل در رشته‌های مرتبط با ایران‌شناسی راهی دانشگاه‌های معتبر غرب به ویژه دانشگاه‌های ایالات متحده شدند و به ترجمه آثار ادبی ایرانی و تحقیق و پژوهش در زمینه این آثار پرداختند. هرچند جهان عرب، در این زمینه تلاش‌ها و هزینه‌هایی کرده اما موضوع ایران‌شناسی در میان اعراب، از جمله مسائلی است که تاکنون به‌طور شایسته به آن پرداخته نشده است.. در این نوشتار، جایگاه رمان معاصر فارسی در جهان عرب در قالب بررسی موضوعاتی همچون آغاز مسئله ایران‌شناسی در جهان عرب، پیشگامان این موضوع، رمان‌های فارسی ترجمه شده به عربی، پژوهش‌های عربی در زمینه رمان فارسی و نقدی بر ترجمه رمان‌های مدرن فارسی به عربی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در پایان نیز چرایی وجود برخی مشکلات در این زمینه بررسی خواهد شد.

جایگاه رمان معاصر فارسی در جهان عرب پس از تحقق نهضت ادبی عرب در قرن بیستم که تقریباً مصادف با شکوفایی ادبیات مدرن فارسی بود، اعراب توجه ویژه‌ای به ادبیات فارسی کرده و به بررسی و ترجمه آثار شعرا و نویسندگان ایرانی از جمله نیما یوشیج، صادق هدایت، سهراب سپهری، فروغ فرخزاد، اسماعیل فصیح، غلامحسین ساعدی، جمال میرصادقی، جلال‌الاحمد و دیگران پرداختند. در حقیقت، در قرن بیستم و پس از تأسیس دانشگاه‌های مدرن جهان عرب، مسئله ایران‌شناسی به ویژه در عرصه تاریخ و ادبیات مورد توجه فرهیختگان عرب قرار گرفت. یکی از عرصه‌هایی که از قرن بیستم مورد توجه ایران‌شناسان عرب قرار گرفت، رمان معاصر فارسی است. آغاز ترجمه رمان معاصر فارسی به زبان عربی، به اواسط دهه ۷۰ قرن پیش باز می‌گردد. نخستین بار، ابراهیم الدسوقی شتا، ایران‌شناس مصری در سال ۱۹۷۶، رمان بوف کور صادق هدایت را به عربی ترجمه کرد. پس از آن، به مدت ۱۹

سال هیچ رمانی از فارسی به عربی ترجمه نشد تا اینکه ثریا در اغما اثر اسماعیل فصیح توسط محمد علاء الدین منصور در سال ۱۹۹۵ ترجمه و منتشر شد. در سال‌های واپسین قرن بیستم، ایران‌شناسان عرب به ویژه مصری‌ها، به ترجمه رمان مدرن فارسی روی آوردند و رمان نون والقلم جلال آل‌احمد توسط عبدالوهاب علوب به عربی برگردانده شد. در همان سال، ماجدة العنانی نیز نون والقلم را به عربی ترجمه و توسط شورای ملی فرهنگ، هنر و ادبیات کویت منتشر کرد. همچنین در سال ۱۹۹۹، عمر دعس، رمان بوف کور را بار دیگر به عربی ترجمه و آن را در آلمان منتشر نمود. رمان درازنای شب اثر جمال میر صادقی نیز آخرین رمانی بود که در قرن بیستم و توسط احمد فتحی یوسف شتا به زبان عربی ترجمه شد.

با آغاز قرن بیست و یکم، ترجمه رمان فارسی وارد مرحله جدیدی شد و تعدادی از رمان‌های مدرن فارسی از جمله چند اثر شاخص به عربی برگردانده شد. نخستین رمان ترجمه شده در قرن بیست و یکم، موریانه اثر بزرگ علوی است که محمد علاء‌الدین منصور آن را در سال ۲۰۰۰ ترجمه کرد. پس از موریانه، رمان قصه جاوید نوشته اسماعیل فصیح با ترجمه محمد علاء‌الدین منصور در همان سال منتشر شد. عادل عبدالمنعم علی نیز مدیر مدرسه آل احمد را در سال ۲۰۰۱ ترجمه و منتشر کرد. در سال ۲۰۰۲، رمان از فارسی به عربی برگردانده شد که عبارتند از:

- جای خالی سلوچ اثر محمود دولت آبادی^۱
- درد سیاوش نوشته اسماعیل فصیح (هر ۲ اثر توسط سلیم عبدالامیر حمدان ترجمه گردید).^۲
- آتش‌بازی نوشته اشرف اسدی (که توسط محمود سلامه علاوی به عربی برگردانده شد).^۳
- سیاحت‌نامه ابراهیم بیک اثر زین‌العابدین مراغه‌ای (در ۳ جلد توسط علاوی به عربی ترجمه و منتشر شد).^۴
- خریدار عشق نوشته محمدعلی بهزاد راد (با ترجمه عبدالفتاح فرج).^۵
- از طاووس تا فرح نوشته محمد طلوعی (با ترجمه محمد سلامه علاوی).^۶

سال ۲۰۰۳ نیز فقط یک رمان فارسی با عنوان مرگ سودخور اثر صدرالدین عینی، نویسنده تاجیک با ترجمه محمد علاء‌الدین منصور و عبدالحفیظ یعقوب منتشر شد. تمام رمان‌های مذکور توسط شورای عالی فرهنگی مصر منتشر گردید.^۷ در سال ۲۰۰۴ هیچ رمانی از فارسی به عربی ترجمه نشد تا اینکه در سال ۲۰۰۵، شورای عالی فرهنگی مصر، ۴ رمان فارسی را در قالب طرح قومی ترجمه، به عربی برگرداند و منتشر کرد. این ۴ رمان عبارت بودند از آینه‌های دردار و شازده احتجاج اثر هوشنگ گلشیری و همسایه‌ها اثر احمد محمود که هر سه را عبدالامیر حمدان به عربی برگرداند. رمان محبوبه نوشته فتانه حاج سید جوادی با ترجمه ماجده العنانی نیز چهارمین رمانی بود که در این سال به عربی ترجمه شد.

این روند در سال‌های اخیر ادامه پیدا کرد و رمان‌های دیگری نیز از فارسی به عربی برگردانده شد که از جمله آن‌ها می‌توان به سفر اثر محمود دولت‌آبادی با ترجمه سلیم عبدالامیر حمدان، فراوشم نکن نوشته مریم جعفری با ترجمه هویدا عزت‌محمد، آنک این یتیم نظر کرده اثر محمدرضا سرشار و دا نوشته سیده زهرا حسینی با ترجمه بتول مشکین‌فام، من او اثر رضا امیرخانی با ترجمه محمد ابی‌الامین و زمستان ۶۲ نوشته اسماعیل فصیح با ترجمه محمد علاء‌الدین منصور، اشاره کرد. بیشتر این رمان‌ها توسط شورای عالی فرهنگی مصر و شورای ملی فرهنگ، هنر و ادبیات کویت^۸ منتشر شده است. این مسئله بیانگر نقش ارزشمند این دو مرکز در گسترش فرهنگ و ادبیات ایرانی در جهان عرب است.

درباره رمان معاصر فارسی

در کنار ترجمه‌هایی که از رمان‌های فارسی به زبان عربی منتشر شده، برخی ایران‌شناسان و اساتیدی که در زمینه ادبیات فارسی فعالیت دارند، به تألیف و ترجمه درباره رمان معاصر فارسی نیز پرداخته‌اند. کتاب مطالعات فی الروایة الفارسیة المعاصرة، نخستین کتاب مستقلی است که درباره رمان معاصر فارسی به زبان عربی به رشته

^۱ محمدعلی بهزاد راد، مشتری العشق، ترجمه یوسف عبدالفتاح فرج (القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الأعلى للثقافة، ۲۰۰۲).

^۲ محمد طلوعی، من طاووس إلى فرح، ترجمه محمد سلامه علاوی (القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الأعلى للثقافة، ۲۰۰۲).

^۳ المجلس الأعلى للثقافة، این شورا از بدو تأسیس تاکنون، بیش از ۶۰ عنوان کتاب در زمینه فرهنگ و ادبیات ایران به عربی ترجمه و در جهان عرب منتشر کرده است.

^۴ المجلس الوطنی للثقافة والفنون والآداب. این شورا نیز تاکنون چندین اثر ادبیات معاصر فارسی را ترجمه و با قیمتی بسیار پایین در

^۱ محمود دولت‌آبادی، مکان سلوچ الخالی، ترجمه سلیم عبدالامیر حمدان (دمشق: دار المدی للثقافة والنشر، ۲۰۰۲).

^۲ اسماعیل فصیح، آلام سیاوش، ترجمه سلیم حمدان (القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الأعلى للثقافة، ۲۰۰۲).

^۳ اشرف اسدی، اللعب بالنار، ترجمه محمد سلامه علاوی (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۲۰۰۲).

^۴ زین‌العابدین المراغه‌ای، سیاحت‌نامه ابراهیم بک، ترجمه محمود سلامه علاوی، مراجعه محمد علاء الدین منصور (القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الأعلى للثقافة، ۲۰۰۲).

تحریر در آمد. مؤلف کتاب مذکور، ابراهیم الدسوقی شتا است که آن را در سال ۱۹۸۶ تألیف و منتشر کرد.^۹ وی در این کتاب با انتخاب ۷ رمان،^{۱۰} به بررسی نمونه‌هایی از رمان معاصر فارسی پرداخته است.

شتا در مقدمه کتاب خود، دلیل انتخاب این آثار را وجود سبک‌های مختلف، انعکاس تصویر ملت ایران، نشان دادن تحولات اجتماعی ایران، تصویر زندگی روزمره ایرانیان، آداب و رسوم آنان و نیز بیان سیر تحول رمان و نثر فارسی بیان کرده است.^{۱۱} نویسنده همچنین اشاره کرده است که تمایل داشته برخی رمان‌های دیگر مانند چشم‌هایش بزرگ علوی و بهار عمر محمد مسعود را نیز در کتاب خود نقد و بررسی کند ولی به دلیل دست نیافتن به این کتاب‌ها به علت عدم تجدید چاپ، موفق به این کار نشده است.^{۱۲} شتا در این کتاب در رابطه با دلیل عدم بررسی آثار صادق هدایت اشاره کرده که پیش از این، دو کتاب قصص من الأدب الفارسی المعاصر^{۱۳} و ترجمه رمان بوف کور با عنوان البومة العمياء^{۱۴} را منتشر و در آنها به بررسی آثار صادق هدایت پرداخته است. وی اظهار امیدواری کرده که اساتید ادبیات فارسی در مصر، کتب بررسی شده در این اثر را به طور کامل ترجمه کنند. البته بر این آرزوی نویسنده تا حدودی جامه عمل پوشانده شد و دو کتاب درازنای شب و نون والقلم پس از انتشار این کتاب، مورد توجه دو تن از مترجمان مصری قرار گرفت و این دو کتاب را به زبان عربی ترجمه کردند.

شتا در این کتاب ۱۹۵ صفحه‌ای، در ابتدای نقد و بررسی هر رمان، اشاره‌ای به زندگی‌نامه نویسنده کرده و سپس توضیح مختصری در مورد خود رمان داده است. وی پس از توضیح رمان، به بیان نقدهای مختصری که توسط منتقدین دیگر در مورد اثر نوشته شده، اشاره کرده و پس از آن به خلاصه و پیرنگ (plot) رمان پرداخته و نمونه‌هایی از متن آن را ذکر کرده است. یکی از نقاط ضعف این کتاب، بی‌توجهی نویسنده به پیشینه، تاریخ‌نگاری و سیر آغاز و تحول رمان فارسی است؛ به گونه‌ای که از همان آغاز کتاب، به طور مستقیم وارد نقد و بررسی رمان‌ها شده و هیچ اشاره‌ای به مسائل مورد نظر نکرده است.

کشورهای عربی توزیع نموده است.

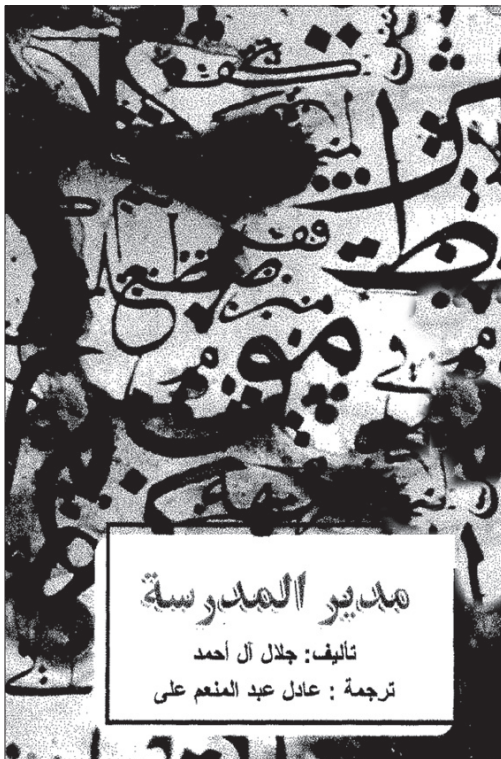
۹ ابراهیم الدسوقی شتا، مطالعات فی الروایة الفارسیة المعاصرة (القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۸۶).

۱۰ این هفت رمان عبارتند از: گل‌هایی که در جهنم می‌روید اثر محمد مسعود، زیبا نوشته محمد حجازی، دارالمجانین تألیف سید محمدعلی جمال‌زاده، تنگسیر اثر صادق چوبک، شوهر آهو خانم تألیف علی محمد افغانی، درازنای شب نوشته جمال میرصادقی و نون والقلم اثر جلال آل‌احمد.

۱۱ ابراهیم الدسوقی شتا، فی الروایة الفارسیة، مقدمه.

ترجمه: ماجدة العنایة
مراجعة: ابراهیم الدسوقی شتا

مدیر المدرسة
تألیف: جلال آل أحمد
ترجمه: عادل عبد المنعم علی

مدير المدرسة

تأليف
جلال آل أحمد

ترجمة
عادل عبد المنعم سويلم

از دیگر مشکلات کتاب این است که هیچ نقد فنی در آن وجود ندارد. نویسنده صرفاً به شرح رمان پرداخته و نقد فنی خود را در مورد اثر نیاورده است. به عقیده من، اسم کتاب، سازگاری چندانی با محتوای آن ندارد؛ چرا که خواننده با دیدن کلمه "مطالعات" در عنوان کتاب، انتظار پژوهشی نقدی در رمان معاصر فارسی را دارد ولی این انتظار در کتاب برآورده نمی‌شود. همچنین، این کتاب از عمق چندانی برخوردار نیست و مطالعه دقیق به شمار نمی‌رود. هرچند ابراهیم الدسوقی شتا اولین استاد عرب زبان در ادبیات فارسی و نخستین مترجم و پژوهشگر رمان فارسی در جهان عرب است، ولی با این وجود، در کتاب خود بیش از تکیه بر معیارهای نقدی و علمی، بر سلیقه‌ی شخصی تأکید کرده و در بررسی رمان‌ها نیز به جای نقد، به روایت‌نگاری در مورد اثر پرداخته است. دیگر نقص کتاب این است که نویسنده توجه چندانی به منابع نقد ادبی فارسی بویژه در زمینه نقد رمان معاصر نکرده و منابعی که از آن استفاده کرده، از لحاظ کیفی و کمی ضعیف است.

شتا در این کتاب - همان‌گونه که خود اشاره کرده - کوشیده تا رمان‌های مختلف از ۸۰ سالی که از آغاز رمان معاصر فارسی تا زمان نگارش کتاب گذشته برگزیند و با انتخاب مکان‌های مختلفی همچون تهران، بوشهر و تنگستان، تصویری از فضای سیاسی، اجتماعی، دینی و مشکلات جامعه ایران را به خوانندگان عرب زبان ارائه دهد.

هرچند نویسنده در تحقق اهداف و انگیزه‌های تألیف کتاب خود چندان موفق نبوده ولی از آنجا که این کتاب، نخستین اثر مستقل در زمینه رمان معاصر فارسی به زبان عربی است، حرکتی نو به شما رفته و توانسته تا حدودی خوانندگان عرب زبان را با فضای کلی رمان معاصر فارسی آشنا کند. شتا همچنین کتاب نثر فنی ادبیات معاصر فارسی نوشته حسن کمشاد را به زبان عربی ترجمه کرد.^{۱۵}

مترجم، این کتاب را پژوهشی عمیق و جامع درباره نثر فارسی دانسته و معتقد است طی ۲۵ سالی که از

^{۱۲} ابراهیم الدسوقی شتا، قصص من الأدب الفارسی المعاصر (القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۷۵).

^{۱۳} صادق هدایت، البومة العمياء، ترجمة ابراهیم الدسوقی شتا، مراجعة محمد رشاد اسماعیلی زادة (طبع ۱، القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۷۶).

^{۱۴} حسن کمشاد، النثر الفني في الأدب الفارسی المعاصر، ترجمة ابراهیم الدسوقی شتا (طبع ۱، القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۹۲)

طول الليل

چشم‌آل میهن‌همراه‌فنی

ترجمة: أحمد يوسف شتا مراجعة: إبراهيم الدسوقی شتا

تألیف تا ترجمه آن می‌گذرد، هنوز کتابی بهتر از آن در رابطه با نثر فارسی نوشته نشده است. وی سبک علمی و ادبی نویسنده را نیز یکی دیگر از دلایل انتخاب اثر جهت ترجمه عنوان کرده است. شتا در مقدمه ترجمه، خلاصه‌ای از کتاب را ذکر کرده و محتوای اثر و تسلط نویسنده به موضوع را ستوده است.

کتاب قراءات فی الروایة الإیرانیة نوشته سلیم عبدالامیر حمدان، نویسنده و مترجم عراقی، از دیگر پژوهش‌هایی است که در زمینه رمان فارسی صورت گرفته است.^{۱۶} نویسنده در این کتاب که متشکل از ۳ بخش و ۹ فصل است، ضمن اشاره به سیر تاریخی رمان معاصر فارسی، به بیان ویژگی‌های این قالب ادبی در ایران، عوامل تأثیرگذار و نحوه شکل‌گیری آن پرداخته است. حمدان، رمان‌نویسان ایران را به سه نسل تقسیم کرده و هنگام بررسی آثار هر نویسنده، بیوگرافی مختصری از آن نویسنده را نیز ذکر کرده است. مؤلف بر اساس تقسیم‌بندی خود، نویسندگان نسل اول را بنیان‌گذاران و پیش‌گامان رمان معاصر فارسی نام نهاده و نویسندگانی همچون صادق هدایت و بزرگ علوی را در این گروه قرار داده است. در نویسندگان نسل دوم، از هفت رمان‌نویس برجسته از جمله احمد محمود، هوشنگ گلشیری، رضا براهنی، غلامحسین ساعدی و جلال آل‌احمد نام برده است. از نویسندگان نسل سوم نیز فقط به یک نویسنده یعنی امیرحسین چهل‌تن اشاره کرده و از سایر نویسندگان این نسل نامی نبرده است. وی نویسندگان نسل سوم را «حلقه وصل» نام نهاده ولی هیچ‌گونه توضیحی در رابطه با دلایل این نام‌گذاری ارائه نکرده است. در مجموع، با تمام تلاش‌هایی که نویسنده در این پژوهش صورت داده است، این کتاب هم از لحاظ فرم و هم از لحاظ محتوا بسیار ناقص است و نمی‌تواند تصویر روشنی از رمان معاصر فارسی به مخاطبان عرب‌زبان ارائه دهد.

مترجمان رمان‌های فارسی نیز، در مقدمه ترجمه‌های خود، علاوه بر پرداختن به زندگی‌نامه و آثار مؤلف، اشاره‌هایی به ادبیات معاصر فارسی به ویژه رمان

کرده‌اند که گاهی این مقدمه‌ها به ۲۰ تا ۳۰ صفحه می‌رسد.^{۱۷} برخی از مترجمین در مقدمه ترجمه‌های خود، به تحلیل شخصیت‌ها، اماکن، فضا و نقد گذرای شکل و مضمون کتاب پرداخته‌اند.

علاوه بر کتاب، پژوهش‌های پراکنده‌ای نیز در مورد رمان معاصر فارسی چه در نشریات و چه در پایگاه‌های الکترونیکی صورت گرفته است که در این نوشتار نمی‌توان به تمام آنها اشاره کرد و فقط به ذکر مثال‌هایی می‌پردازیم. از جمله این پژوهش‌ها، قراءات فی خمس روایات ایرانیه نوشته یوسف العقید است که در مجله الکتب منتشر شد.^{۱۸} نویسنده در این جستار، سه رمان ثریا در اغما، زمستان ۶۲ و قصه جاوید از اسماعیل فصیح، موریانه اثر بزرگ علوی و حوض سلطان نوشته محسن مخملباف را مورد نقد و بررسی قرار داده است.

یوسف عزیزی نیز با نوشتن مقاله‌ای تحت عنوان «بذور العداة للعرب والسامیه» و انتشار آن در نشریه زمان چاپ لندن، به تاریخ‌نگاری و تحلیل رمان معاصر فارسی پرداخت.^{۱۹} وی همچنین با تألیف مقاله کوتاهی با عنوان «الروایة الفارسیة: الولادة والنشأة»،^{۲۰} پیشینه و چگونگی شکل‌گیری رمان مدرن فارسی را بررسی کرده است.

بررسی موضوعات جزئی‌تر در رمان فارسی، از دیگر مسائلی است که برخی ایران‌شناسان عرب به آن اهتمام ورزیده‌اند؛ از بارزترین این پژوهش‌ها، مقاله‌ای از ندی حسون درباره زن در رمان معاصر فارسی است.^{۲۱} تصویر زن در رمان معاصر فارسی و رمان‌نویسان زن، از جمله محورهایی است که در این تحقیق مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.^۱ نشریات دانشگاهی از جمله مجلات ادبی دانشگاه‌های مصر، سوریه، لبنان، عراق، ایران و سایر دانشگاه‌های عربی که در آن ادبیات فارسی تدریس می‌شود، از دیگر منابعی است که می‌توان در آن، ردپای رمان معاصر فارسی را دنبال کرد. پایان‌نامه‌های دانشگاهی نیز از دیگر زمینه‌هایی است که از نقد و تحلیل رمان

^{۱۸} یوسف عزیزی، «بذور العداة للعرب والسامیه»، صحیفة الزمان، عدد ۱۵۸۷ (۲۰۰۳/۷/۱۹).

^{۱۹} یوسف عزیزی، «الروایة الفارسیة: الولادة والنشأة»، صحیفة العرب القبطیة (۲۰۸۸/۳/۲).

^{۲۰} ندی حسون، «المرأة فی الروایة الإیرانیة المعاصرة»، الحوار المتمدن، شماره ۲۷۶۱ (۲۰۰۹/۹/۶).

^{۲۱} صورة العرب فی الروایة العربیة والإیرانیة.

^{۱۵} سلیم عبدالامیر حمدان، قراءات فی الروایة الإیرانیة (سوریا: وزارة الثقافة، الهيئة العامة السورية للكتاب، ۲۰۰۷).

^{۱۶} به عنوان نمونه رجوع شود به صادق هدایت، البومة العمیاء، ترجمه إبراهیم الدسوقی شتا، مراجعة محمد رشاد اسماعیلی زاده، (طبع ۱، القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۹۷۶) مقدمه.

^{۱۷} یوسف العقید، «قراءات فی خمس روایات ایرانیه معاصرة»، مجلة الکتب، عدد ۳۰، عام ۳ (شتا ۲۰۰۱).

فارسی بی‌بهره نمانده است. به عنوان مثال، می‌توانم به پایان‌نامه دکترای خود اشاره کنم که در دانشگاه اردن (The University of Jordan) تحت عنوان "تصویر غرب در رمان‌های عربی و ایرانی"^{۲۴} تألیف و ارائه شد.^{۲۳} در این جستار، با انتخاب ده رمان فارسی و ده رمان عربی، ضمن بررسی تطبیقی تصویر غرب در رمان‌های فارسی و عربی، پژوهشی نو در نقد فنی رمان‌های این دو زبان و مقایسه آنها با یکدیگر از لحاظ شکل و محتوا صورت گرفته است.^{۲۴}

علاوه بر این پایان‌نامه، پایان‌نامه‌ها و کتب دیگری نیز در زمینه ادبیات تطبیقی به رشته تحریر درآمده و نویسندگان به صورت جزئی، مقایسه‌هایی میان رمان‌های فارسی و عربی انجام داده‌اند. رمان‌های جنگ، از دیگر موضوعاتی است که مورد توجه ایران‌شناسان عرب قرار گرفته که روایة الحرب الإیرانیه بین الشكل والمضمون نوشته حامی الغازی از جمله این پژوهش‌هاست.^{۲۵}

نقدی بر ترجمه رمان‌های فارسی به عربی
با تمام تلاش‌هایی که در زمینه ترجمه رمان فارسی به زبان عربی صورت گرفته، علاوه بر کمیت این فعالیت‌ها، از لحاظ کیفیت انتخاب رمان‌ها نیز انتقاداتی به ترجمه‌های صورت گرفته وارد است. اولین نکته‌ای که در زمینه ترجمه رمان‌های معاصر فارسی به عربی باید بدان اشاره کرد، توجه مترجمان به رمان‌های دم‌دستی و معمولی و عدم اهتمام به رمان‌ها و نویسندگان شاخص این عرصه است. به عنوان مثال، در میان رمان‌نویسان برجسته ایرانی که آثارشان به عربی ترجمه شده، نام‌هایی همچون سیمین دانشور، صادق چوبک، غلامحسین ساعدی و بسیاری از بزرگان رمان‌نویس فارسی به چشم نمی‌خورد؛ این در حالی است که در میان رمان‌های ترجمه شده به عربی، گاهی از یک نویسنده چند رمان ترجمه شده^{۲۶} و یا

رمان‌هایی از نویسندگانی که - با همه توانایی‌های خود - در قیاس با پیش‌گامان رمان معاصر فارسی از آوازه کمتری برخوردار هستند، به عربی ترجمه شده است.^{۲۷}

در چرایی انتخاب چنین رمان‌ها و بی‌توجهی به رمان‌ها و نویسندگان شاخص، نمی‌توان پاسخ روشنی یافت اما به نظر می‌رسد که انتخاب رمان‌های ترجمه شده، بیشتر بر اساس سلیقه شخصی مترجمان است تا معیارهای علمی و ادبی. در برخی از رمان‌ها، مترجمان اشاراتی به ویژگی‌های آنها کرده‌اند که می‌توان برخی از دلایل انتخاب این دسته آثار را از لابلای مقدمه‌های آن یافت. به عنوان مثال، مترجم رمان خریدار عشق در مقدمه این کتاب، ضمن ستایش نویسنده، این رمان را نقد جامعه ایران و نهادهای حاکم بر کشور دانسته و معتقد است که نویسنده آن با روشی منحصر به فرد، موفق به تحقق این هدف شده است.^{۲۸} محمد سلامة علاوی نیز در مقدمه ترجمه رمان آتش‌بازی، آن را اثری موفق از یک نویسنده ایرانی دانسته که به خوبی از عهده تصویر حوادث، شخصیت‌ها، گفت‌وگو، سیر خطی رمان و انسجام عناصر آن برآمده است. وی همچنین، روانی زبان، سادگی و پرهیز از پیچیدگی و نیز روح سرشار از رمانتیسیم قصه را از دیگر ویژگی‌های این رمان برشمرده است.^{۲۹} پیداست که در انتخاب بسیاری از رمان‌های ترجمه شده، سلیقه شخصی نویسنده بیشترین نقش را داشته و معیارها و شاخصه‌های ادبی و نقدی، چندان تأثیری در انتخاب این‌گونه آثار نداشته است.

از سوی دیگر می‌توان گفت که مترجمان عرب‌زبان در انتخاب آثار فارسی - در کنار اعمال سلیقه‌های شخصی - بیشتر بر روی رمان‌های اجتماعی تمرکز کرده‌اند و به نظر می‌رسد که هدف اصلی آنان ارائه تصویری از جامعه ایران به جهان عرب است؛ ولی

^{۲۲} این پایان‌نامه به زودی توسط دار الشروق امان به صورت کتاب منتشر خواهد شد.

^{۲۳} این ۱۰ رمان عبارتند از: سرشک اثر محمد حجازی، گل‌هایی که در جهنم می‌روید نوشته محمد مسعود، دایی جان ناپلئون تألیف ایرج پزشک‌زاد، رازهای سرزمین من اثر رضا براهنی، آینه‌های دردار نوشته هوشنگ گلشیری، کاروان اسلام در بلاد فرنگ نوشته صادق هدایت، اهل غرق اثر منیر و روانی‌پور، سوشون تألیف سیمین دانشور، ثریا در اغما اثر اسماعیل فصیح و دال نوشته محمود گلاب دره‌ای.

^{۲۴} ابراهیم حامد المغازی، روایة الحرب الإیرانیه بین الشكل والمضمون، باغ بلور لمحسن مخملباف نمودجا (القاهرة: جامعة عين شمس).

^{۲۵} همان‌گونه که اشاره شد، بیش از یک اثر از برخی رمان‌نویسان ایرانی ترجمه و منتشر شده است. به عنوان مثال، از اسماعیل فصیح ۴ رمان

و محمود دولت‌آبادی، جلال آل‌احمد و هوشنگ گلشیری، هر کدام ۲ رمان به عربی ترجمه شده است.

^{۲۶} مثلاً، در میان نویسندگانی که آثارشان از فارسی به عربی ترجمه شده، نام‌هایی همچون محمد علی بهزاد، محمد طلوعی، فتانه حاج سیدجوادی، مریم جعفری، محمدرضا سرشار، سیده زهرا حسینی و رضا امیرخانی، از شهرت کمتری نسبت به نویسندگان نسل اول از جمله سیمین دانشور، صادق چوبک، غلامحسین ساعدی، صمد بهرنگی، تقی مدرسی، رضا براهنی و دیگر نویسندگان پرآوازه ایران برخوردارند.

^{۲۷} محمد علی بهزاد راد، مشتری العشق، ترجمة يوسف عبدالفتاح فرج (القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۲۰۰۲).

^{۲۸} اشرف أسدی، اللب بالزاد، ترجمة محمد سلامة علاوی (القاهرة، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۲۰۰۲).

متأسفانه انتخاب‌های دقیقی در این راستا صورت نگرفته و تصویری که از جامعه ایران به مخاطبان عرب‌زبان ارائه شده، کاملاً ناقص است. مسئله دیگر این است که برخی از آثار نویسندگان رمان معاصر فارسی بیش از یکبار ترجمه شده^{۳۰} و این درحالی است که ترجمه دوم، هیچ برتری قابل ذکری نسبت به ترجمه اول ندارد و وجود آن کاملاً بدون ضرورت است.

از دیگر مشکلات موجود در این زمینه، عدم توزیع مناسب رمان‌های ترجمه شده است. همان‌گونه که اشاره شد، بخش اعظم رمان‌هایی که به عربی ترجمه شده، توسط شورای عالی فرهنگی مصر منتشر گشته که با تمام تلاش‌های ارزشمند این شورا، متأسفانه در زمینه توزیع، چندان که باید و شاید عمل نشده و همچنان بسیاری از کشورهای عربی در دسترسی به ترجمه عربی رمان‌های فارسی دچار مشکل هستند.

علاوه بر مسائل و مشکلات ذکر شده، از لحاظ فنی نیز ترجمه‌های صورت گرفته با نواقصی همراه است که در این نوشتار فقط به ذکر چند نمونه از آنها می‌پردازیم.^{۳۱} از جمله مشکلات عمده در زمینه ترجمه رمان‌های معاصر فارسی، مسأله فهم نادرست معانی کلمات، اصطلاحات، عبارات و یا جملات است که منجر به تحریف دلالتی، سبکی یا معنایی می‌شود. به عنوان مثال، مترجم کتاب نون و القلم در ترجمه کلمه "درد"^{۳۲} از معادل "داء"^{۳۳} استفاده کرده است؛ در حالی که باید به جای این کلمه از "آلم" استفاده می‌کرد و یا به جای کلمه "مدلل" در ترجمه "مامانی"، از کلمه "جمیل" استفاده کرده است.^{۳۴} این استفاده نادرست از کلمات، تحریف دلالتی را در پی دارد.^{۳۵}

تحریف سبک، از دیگر اشتباهاتی است که مترجمان رمان‌های فارسی به عربی دچار آن شده‌اند؛ در این

حالت، مترجم با برداشت نادرست خود از عبارت، در ماهیت و نوع آن تغییراتی ایجاد کرده که سبب خارج شدن عبارت از فرم اصلی خود می‌شود. تغییر در صیغه فعل همچون استفاده از عبارت "صَنَعَتْ" در ترجمه «درست کرده بود»،^{۳۶} استفاده از جمع به جای مفرد و یا برعکس مانند "رجال الضبط"^{۳۷} در ترجمه کلمه "داروغه"^{۳۸} از نمونه‌های چنین برداشت نادرستی است.

در بسیاری از مواقع نیز مترجمان، با برداشت نادرست از جملات، سبب تغییر معنای کامل آن و یا به اصطلاح، مرتکب تحریف معنوی شده‌اند. به عنوان مثال، یکی از مترجمان کتاب نون و القلم، در ترجمه عبارت "کار مردم شهر را راه می‌انداختند"، از عبارت "کانا یقومان بعمل أهل المدينة" استفاده کرده است؛ در حالی که این جمله بدان معناست که آنها کار مردم شهر را انجام می‌دادند؛ یعنی به جای مردم شهر کار می‌کردند که این مفهوم با مفهوم نویسنده، تفاوت کامل دارد. بنابراین، در ترجمه عبارت «کار مردم شهر را راه می‌انداختند»، می‌توانست از معادل «کانا یساعدان أهل المدينة» استفاده کند. همچنین در ترجمه «هر کدام هم سی‌چهل ساله مردی بودند»، از معادل «کل واحد منهما فی الثالثة والأربعین من العمر» استفاده کرده است؛ یعنی هر کدام از آنها چهل و سه ساله بودند! بنابراین، باید در ترجمه جمله «هر کدام هم سی‌چهل ساله مردی بودند»، از معادل «کلاهما کان بین الثلاثین والأربعین من العمر» استفاده می‌کرد.^{۳۹} از دیگر اشتباهات رایج در ترجمه رمان‌های فارسی به عربی، حذف کلمه از ساختار متن مبدأ است. این اشتباه در ترجمه رمان نون و القلم بسیار رایج است که از نمونه‌های آن می‌توان به حذف کلماتی از قبیل "در عالم رفاقت" و یا "هیچ‌چی" اشاره کرد. گاهی نیز، حذف به صورت جمله است که مثال آن، حذف جمله "هر دو تاشان هم زن داشتند" است.^{۴۰}

^{۳۹} بوف کور و نون و القلم هر کدام بار ۲ ترجمه شده است.

^{۳۰} در مورد برخی از این اشتباهات در پایان‌نامه زیر مورد بحث قرار گرفته است: نسرين هانی الدهنی، استقبال الأدب الفارسی المعاصر فی الوطن العربی، بحث معادل لئیل درجة الماجستير فی الآداب بجامعة دمشق، إشراف: عبده عبود، ۲۰۰۶.

^{۳۱} جلال آل احمد، نون و القلم، ترجمه ماجدة العنانی (طبع ۱، القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الأعلى للثقافة، ۱۹۹۹)، ۱۶-۲۰.
^{۳۲} جلال آل احمد، نون و القلم (چاپ ۶؛ تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۹).

^{۳۳} صادق هدایت، بوف کور (چاپ ۳؛ تهران: انتشارات مجید)، ۱۰۶.

^{۳۴} شاید این مسأله مطرح شود که تفاوت دلالتی یک کلمه، تأثیر چندان در ساختار متن ترجمه شده ندارد. در پاسخ به

این موضوع باید گفت که در زبان عربی به دلیل پیچیدگی‌ها و ظرافت‌هایی که دارد، تفاوت دلالتی یک کلمه ممکن است در برداشت خواننده از متن و منظور نویسنده، تأثیر زیادی بگذارد. بنابراین، انتخاب درست واژگان معادل در ترجمه، کاملاً ضروری است.

^{۳۵} آل احمد، نون و القلم، ۱۷-۱۸.

^{۳۶} آل احمد، نون و القلم، ۱۷-۱۸.

^{۳۷} صادق هدایت، البومة العمیاء، ۸۵.

^{۳۸} هدایت، بوف کور، ۱۰۶.

^{۳۹} هدایت، بوف کور، ۱۰۶.

^{۴۰} هدایت، بوف کور، ۱۰۶.

باید گفت که عوامل زیادی سبب شده تا توجه لازم به ترجمه آثار مدرن ادبیات فارسی به ویژه در عرصه رمان صورت نگیرد که از مهم ترین این عوامل می توان به شرایط سیاسی، اختلافات مذهبی، تعصبات کهن، جنگ ایران و عراق، فراهم نبودن فرهنگ لغت های لازم جهت ترجمه آثار ادبی، عدم وجود حامیان این موضوع از جمله ناشران و حامیان مالی جهت تأمین هزینه های ترجمه و نشر، و بسیاری عوامل دیگر اشاره کرد. نقش سیاست های فرهنگی ایران نیز در این عرصه بسیار کم رنگ است و سیاست گذاران فرهنگی ایران تا کنون اقدامی در راستای ترجمه رمان معاصر فارسی به زبان عربی صورت نداده اند.

به طور کلی، در قیاس با ادبیات کلاسیک، شعر معاصر و داستان کوتاه معاصر فارسی، ترجمه رمان فارسی و یا پژوهش درباره آن، در جهان عرب با استقبال بسیار کمتری روبرو بوده است. با وجود این، روند پژوهش و ترجمه رمان های فارسی به زبان عربی، با تمام کاستی ها و مشکلاتش، توانسته است که تصویری، هرچند کم رنگ و سطحی از رمان معاصر فارسی، در جهان عرب و در ذهن خوانندگان عربی به وجود آورد و امید است در آینده با از میان برداشتن مشکلات ذکر شده، شاهد ترجمه بیش از پیش رمان های فارسی به زبان عربی و پژوهش های بیشتر در این راستا، خصوصاً با کیفیت مطلوب باشیم.

علاوه بر حذف، افزودن کلمات بی ضرورت و یا استفاده از چند مترادف برای ترجمه یک کلمه، از دیگر اشتباهات رایج در ترجمه رمان های فارسی به عربی است. نمونه این مورد نیز، استفاده از سه کلمه "الجاه"، "الفوذ"، و "الشأن" به عنوان معادل عربی "پله" است.^{۴۱} استفاده از معادل های نادرست برای اسامی خاص از جمله استفاده از کلمه "گوفته"^{۴۲} در ترجمه "[خورش] قیمة"^{۴۳}؛ و یا استفاده از کلمات عامیانه مصری مانند "الجرسون" به جای "نادل" در ترجمه گارسون،^{۴۴} از دیگر اشتباهات شایع در ترجمه رمان های فارسی به زبان عربی است.^{۴۵}

سخن پایانی

در چرایی بروز چنین اشتباهات شایعی می توان گفت که بیشتر مترجمان عرب زبان رمان های فارسی، در خارج از ایران تحصیل کرده اند و می دانیم که در دانشگاه های خارج از ایران، معمولاً زبان و ادبیات فارسی به زبان های غیرفارسی تدریس می شود. همین مسئله سبب شده که مترجمان، با ظرافت ها، تکنیک ها و یا کاربردهای مختلف واژگان و عبارات در زبان فارسی آشنایی کامل نداشته باشند.

همچنین، رشته ای به عنوان مترجمی زبان و ادبیات فارسی در هیچ یک از دانشگاه های کشورهای عرب زبان وجود ندارد و در ایران نیز فقط دانشگاه تهران چند سالی است که مترجمی زبان عربی را به رشته های دوره کارشناسی ارشد خود افزوده است. وجود چنین رشته ای دست کم سبب می شود که دانشجویان در پایان نامه های خود، به ترجمه رمان فارسی به زبان عربی اهتمام ورزند و از این رهگذر، شاهد ترجمه تعداد بیشتری از این رمان ها به عربی باشیم.

در باب عدم توجه لازم به ترجمه آثار شاخص ادبیات مدرن فارسی به ویژه رمان معاصر فارسی.

^{۴۱} نوعی غذای عربی که ماده اصلی آن گوشت است.

^{۴۲} اسماعیل فصیح، ثریا در اغما (چاپ ۱۰؛ تهران: نشر پیکان، ۱۳۷۹)،

۸.

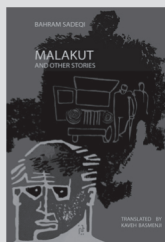
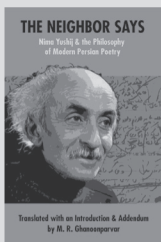
^{۴۳} اسماعیل فصیح، ثریا فی غیوبة، ترجمه محمد علاء الدین منصور (طبع ۱؛ القاهرة: المشروع القومي للترجمة، المجلس الاعلى للثقافة،

۱۹۹۵)، ۳۰.

^{۴۴} در میان اعراب، مصری ها تمایل زیادی به استفاده از لهجه عامیانه خود به جای زبان عربی فصیح دارند و در این زمینه پژوهش های بسیاری نیز انجام شده است. به عنوان مثال، رجوع شود به: علی زائری، «تحدیات اللغة العربية فی عصر العولمة»، بحث مقدم للمؤتمر الثانی للسانیات، کتاب المؤتمر (عمان: الجامعة الأردنية، ۲۰۰۹).

Recent Titles from Ibex Publishers

English and Persian Books about Iran since 1979

MALAKUT AND OTHER STORIES BY BAHRAM SADEQI

translated and introduced by Kaveh Basmenji
foreword by Ehsan Yarshater
cloth • 292 pages • 978-1-58814-084-5

THE MEMOIRS OF ARDESHIR ZAHEDI

English • forthcoming • cloth • 978-1-58814-073-9

DISTANT MELODIES: AN ANTHOLOGY OF POEMS BY SHADAB VAJDI

translated by Lutfali Khonji
softcover • 136 pages • 978-1-58814-078-4

OUT OF THE GRAY

a novel by Manoucher Parvin
softcover • 296 pages • 978-1-58814-079-1

THE CANNON [TUP]

a novel by Gholam-Hossein Sa'edi
translated and introduced by Faridoun Farrokh
softcover • 184 pages • 978-1-58814-068-5

AWKWARDLY DO I WALK

poems by Soheila Amirsoleimani
softcover • 182 pages • 978-1-58814-090-6

THE NEIGHBOR SAYS: THE NEIGHBOR SAYS: NIMA YUSHIJ AND THE PHILOSOPHY OF MODERN PERSIAN POETRY

translated by M.R. Ghanoonparvar
cloth • 208 pages • 978-1-58814-063-0

خاطرات اسکندر فیروز

cloth • 512 pages • 978-1-58814-088-3

چنگیدن آخر

یک رمان از ترانه جفرودی
softcover • 172 pages • 978-1-58814-089-0

عذرای خلوت نشین

آخرین رمان تقی مدرسی
softcover • 480 pages • 978-1-58814-076-0

مارکسیسم، حزب توده و گروهها چپ در ایران

از مهدی هروی
cloth • 424 pages • 978-1-58814-082-1

خاطرات عبدالرضا انصاری

با مقدمه جمشید آموزگار
softcover • 326 pages • 978-1-58814-075-3

شمع می سوزد که تا نوری باطرافش دهد

اشعار از آذر وکیلی گیلانی (مافی)
cloth • 148 pages • 978-1-58814-070-8

یادداشت‌های علم، جلد هفت

ویرایش علینقی عالیخانی
cloth • forthcoming • 978-1-58814-072-2

Ibex Publishers, Inc. • Post Office Box 30087 • Bethesda, MD 20824
tel 301-718-8188 • fax 301-907-8707 • www.ibexpublishers.com